

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

עלוך לב המועדים

הלכות והליכות "תשעה באב שחל במוצ"ש" מתוך ספר לב המועדים "שלושת השבועות ות"ב"

ג) "ויברך אלהים את יום השביעי" ועליה נאמר "ולא יוסיף עצב עמה" (תוס' מ"ק דף כג: ד"ה מאן דאמר).

והטעם דנזחה ולא מקדימים ליום חמישי, משום דאקדומי פורענותא לא מקדימינן (מגילה ה"א).

תפילות ומנהגים של שבת זו

שירה באמירת לכה דודי ושאר חלקי התפילה - הנוהגים לשיר בקבלת שבת ושאר חלקי התפילה, יכולים לשיר גם בשבת זו, והטעם: לפי שאם ימנעו בשבת זו הוי אבילות בפרהסיא, ובבתי כנסת שלפעמים שרים ולפעמים לא שרים לא ישירו בשבת זו (דיני ת"ב שחל ביום א מאת ר' שריה דבליצקי).

אג הרהמים - אומרים אב הרהמים בתפילת מוסף (משנ"ב תקנב ס"ק יב בשם א"ר תקנר). והטעם: לפי שתוכנו דומה לקינות הנאמרות בת"ב (אליה רבא תקנר סעיף יח).

צדקתך - אין אומרים צדקתך במנחה (שו"ע תקנב יב בשם המהרי"ל), והטעם: שאם חל ת"ב בחול אין אומרים בו תחנון, משום דאקרי מועד, וכלל הוא שבימים שאין אומרים בהם תחנון בחול, אין אומרים בשבת "צדקתך" ולפי שצדקתך הוא צידוק הדין על משה רבינו והוי בתחינה (משנ"ב שם ס"ק יב).

לימוד אחר חצות - ונהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך כ"א בדברים המותרים בט"ב, ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות (שו"ע תקנב ב),

והמ"ז מפקפק בענין מניעת הלימוד בשבת, ומסיים דהלומד בשבת אחר חצות לא הפסיד אפילו כשחל ת"ב בשבת וכל שכן שחל ערב תשעה באב בשבת,

ת"ר כל מצוות הנוהגות באבל ונוהגות בתשעה באב, אסור באכילה ובשתיה ובסיכה ובעילת הסנדל ובתשיש המטה, ואסור לקרות בתורה בנוביאים ובכתובים ולשנות במשנה בתלמוד ובמדרש ובהלכות ובאגדות, אבל קורא הוא במקום שאינו רגיל לקרות ושונה במקום שאינו רגיל לשנות וקורא בקינות באיוב ובדברים הרעים שברמיה (גמרא תענית ל).

צרות שאירעו בתשעה באב (משנ"ב תקמ"ט ס"ק ב)

א. נחרב בית המקדש הראשון והשני. ג. נגזר על אבותינו במדבר שלא להיכנס לארץ ישראל. ג. נלכדה העיר ביתר ונהרגו רבבות מישראל מתושביה וגם לא ניתנו לקבורה ונחשב כחורבן הבית ד. חרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל וסביבותיו לקיים מה שנאמר (ירמיהו כו יח) "ציון שדה תחרש".

והטעם שקבעו את הצום כט"ב באב אע"פ שרוב ההיכל נשרף בעשירי - לפי שלאחר ששלטו זרים בבית המקדש והציתו בו אש יצא המקדש לחולין כמו שנאמר "ובאו פריצים וחיללוהו" נמצא בעשירי נשרף בית של חולין (שו"ת הת"ס או"ח סימן לג).

תשעה באב שחל בשבת אין מתענים בשבת (שו"ע תקנ סעיף ג)

והטעם: לפי שנאמר (שמות טז כה) "אכלוהו היום כי שבת היום לה" מכאן שבשבת אסור להתענות (פמ"ג רפח א"א ס"ז).

טעם אחר: לפי שיש מצווה להתענות באכילה ושתיה בשבת שנאמר (ישעיהו נח-יג) "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכבד" (מנחת חינוך מצוה שיו).

טעם אחר: לפי שנאמר (משלי י-כב) "ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה", והביאור ברכת ה' זו השבת שנאמר (בראשית ב-

הפסק מבעוד יום

צריך להפסיק מבעוד יום, (שו"ע תקנ"ב י) היינו קודם השקיעה, והטעם: כי אחר השקיעה אסור לאכול ולשתות גם כשחל בשבת (משנ"ב תקנ"ב ס"ק כד).

חליצת הנעלים

מיד אחרי השקיעה נאסר בכל העינויים חוץ מנעילת הסנדל שמותר עד הלילה כשחל בשבת, והטעם: דכל העינויים אסורים גם בשבת בין השמשות, ונעילת הסנדל מותר עד השכחה, ולפי שאיסור אכילה הוא משום עינוי מותר להפסיק גם בשבת משא"כ נעילת הסנדל הוי משום אבילות, ואבילות בפרהסיא אסור בשבת (הגר"א תקנ"ב ס"ק ז עמק ברכה ת"ב אות א).
אחר צאת השבת אומר תחילה המבדיל בין קודש לחול בלא שם מלכות וחולין מנעליו, והטעם: כדי שלא יראה עינוי בשבת (משנ"ב תקנ"ב ס"ק ז).

הרמ"א כתב שהולצים הנעלים אחר "ברכו" ונעלים נעליתשעה באב" (תקנ"ב ב), וכך נהג החזו"א והקה"י,

יש שנהגו להסיר המנעלים בביתם בין השמשות באופן שלא ניכר שעושים מעשה אבילות כגון ששוכבים על גבי המיטה (הליכות שלמה פרק טו הערה 44), וכשמגיע זמן התפילה הולכים לבית הכנסת (שש"כ סכה אות קל"ט),

והטעם דלא חשיב אבילות בפרהסיא, מפני שטעם שנחשב אבילות בפרהסיא מפני אנשים שיבוא לביתו ויראו שהלצן, בין השמשות אינו זמן שיבאו אנשים לביתו ולא נחשב כאבילות בפרהסיא (ע"פ מרדכי פ"ג דמ"ק).

טעם אחר: לפי שהרבה אנשים הולכים ללא מנעלים ושוב לא נקרא אבילות בפרהסיא (הגר"א לקנות חכמה).

הגר"א נהג לשבת בבגדי שבת עד חצי שעה אחרי השקיעה ואז החליף לבגדי חול ומנעלי ת"ב, (הליכות שלמה פרק טו יב).

ישיבה ע"ג קרקע – ישיבה ע"ג קרקע אינו נהג רק משתחשך, והטעם: משום שישבה על גבי קרקע אינו אלא מנהג, ולא מדינא וק"ו מנעילת הסנדל שלא נהג בשבת (הלכות ומנהגים בין המצרים פרק ה-ה הערה 8).

אמירת שלום עליכם – שרי משום אבילות שבפרהסיא, וביותר לתרומת הדשן שהתיר לומר לילה טוב, ואם נחמיר בזה מיחזי כעינוי בשבת (הלכות ומנהגים בין המצרים פרק ה-ה הערה 8).

ולדינא, נראה דמי שרוצה להקל בזה אין מוחים בידו, והטעם: לפי שהוא מביא לידי ביטול תורה ללומדים שמתרשלים ללמוד דברים המותרים במ"ב דאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ, ועוד שבחיי אדם כתב שהוא חומרא בעלמא, ועוד דאפילו כשחל בחול כמה אחרונים מקילים ללמוד אחר הצות (משנ"ב תקנ"ב ס"ק ט-י).

כשם החזו"א מובא שהיה מחמיר שלא ללמוד בשבת אחר הצות אלא דברים המותרים בת"ב (אורחות רבינו ח"ב לו).

סעודה שלישית

אוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו (שו"ע תקנ"ב י), והטעם: כדי שלא לזלזל בכבוד שבת (לבוש תקנ"ב יט).

אכילת בשר – אסור להמנע מאכילת בשר ואע"ג דאין חיוב לאכול בשר, והטעם: כיון שנמנע משום אבל עבירה היא (משנ"ב תקנ"ב ס"ק כג)

צורת אכילה – ישב בדאבון נפש שלא ינהג בשמחה (משנ"ב שם). למעשה לא נהגו כן אלא כדעת הבכור שור שהובא שם במ"ב ולכן הורה הגר"ש"ז לשיר את הזמירות הרגילים.

לא יאכל בשבת ויאמר שאוכל כדי שיהיה לו כוח לצום, והטעם: משום איסור הכנה (הגר"א לקנות חכמה עמוד יב).

דיבוק חברים – לא ישב בדיבוק חברים, ומי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודת שלישית עם חבריו שרי, והטעם דשרי: דאם מונע אכילה כזאת הוי אבילות בפרהסיא ואסור (משנ"ב תקנ"ב ס"ק כג).

אכילה עם בני ביתו – לכו"ע שרי וה"ה לזמן (משנ"ב שם), והטעם: כיון שהוא שבת (אליה רבא תקנ"ב ס"ק יד).

זמירות שבת – הגר"א הורה לתלמיד הישיבה שאת הזמירות הקבועות בסעודה ורגלים לזמרם בשאר השבתות השנה יזמרו גם בשבת זו בלי שינוי אף בסעודת שלישית, אבל שירים אחרים לא (הליכות שלמה פרק טו הערה 33).

באגרא"מ כתב שמותר לומר זמירות בשבת אף שאין רגיל לומר, והטעם: דהוי לכבוד שבת, וכמו שמותר לאכול בשר בסעודה שלישית של ערב תשעה באב אף למי שאינו נהג כן כל השנה כיון שהוא לכבוד שבת הכא נמי שרי (ה"ד סא).

והטעם: לפי שאין מעון כוס, ואין בזה משום תענוג כמו שיש בבשמים (משנ"ב תקנו ס"ק א).

יש שנהגו לברך ברכת האש בבית הכנסת (הליכות שלמה טו כא).

זמן הברכה - קודם קריאת איכה, **והטעם:** דכתיב (איכה ג-ו) "במחשכים הושבני" וע"כ יברך קודם על האור, וגם שיהנה אח"כ מאור כשקוראים איכה (משנ"ב תקנו ס"ק א).

טעם אחר: ע"פ מה שכתב המאירי (שילהי תענית) ש"א שאין מברכים כלל על הנר במוצאי שבת זו, והביא ראיה מהפיטן שאמר "ואיך אברך על לבת ובהיכל עברה לבת" דהיינו שאין לברך כלל על האש בליל זה הואיל ועל ידי זה נשרף ההיכל, ולפי זה יש לומר לדין דמברכים על האש מברכים קודם שקוראים מגילת איכה, כדי שלא להזכיר ברכתו לאחר מכן מכיון שע"י נשרף ההיכל (הלכות ומנהגים בין המצרים פרק ח' הערה 12).

שכח לברך על הנר לפני איכה יברך אח"כ בלילה (משנ"ב תקנו ס"ק א). עבר הלילה שוב לא יברך, **והטעם:** דאין מברכים על הנר אלא במוצאי שבת בזמן שנברא (חיי אדם כלל קלו ה).

בשמים - אין מברכים על בשמים (שו"ע תקנו א) **והטעם:** מפני שענוג הוא לו ודבר של תענוג אסור במ' באב (לבוש תקנו א). ואע"פ שמותר להריח בתענית, מ"מ כיון שבשמים באים במוצ"ש להתענג להשיב הנשמה יתירה אין נכון לעשות כן בתשעה באב (מג"א תקנו א).

טעם אחר: כמו שאין מביאים בשמים לבית אבל לפי שאבל אסור בהרחת בשמים כך גם בתשעה באב אנו אכלים ואסורים בשמים (אורחות חיים בשם ר' גרשום).

הבדלה במוצאי תשעה באב

מבדיל על הכוס, ואין צריך להבדיל בתפילה, לפי שהבדיל אתמול (משנ"ב תקנו ס"ק ג).

שכח מאתמול ולא הבדיל בתפילה א"צ להבדיל בתפילה, **והטעם:** שכבר חלף שעתא, וסגי במה שיבדיל על הכוס (משנ"ב תקנו ס"ק ג).

הנה אל ישועתי - אין אומרים "הנה אל ישועתי" ושאר פסוקים אלא כשמבדילים במוצאי שבת ולא כשמבדילים ביום חול, ומתחילים מברכת הגפן (מט"א תרכד ס"ה, שש"כ פס"ב סעיף מד), **והטעם:** דכיון שפסוקים אלו נאמרים לסמן טוב בתחילת שבוע וכיון שעבר יום א' מימי השבוע אין לאומרו (שו"ת ברוך השם ס"ג).

לנוהגים כר"ת - גם לנוהגים כמנהג ר"ת לענין זמן מוצאי שבת בכל השנה כיון שאין זה אלא חומרא, אין להם לנהוג כן בשבת זו אלא ינהגו מנהג ת"ש מיד לאחר המחצית השעה (הליכות שלמה פרק טו דבר הלכה טו, מוע"ז ח"ז סימן רנז).

החלפת הבגדים

יחליף בגדיו עם צאת השבת, **והטעם:** לפי שבשעת אמירת איכה והקינות אין ראוי ללבוש בגדי שבת (זה השולחן ח"ב הערה תקנט).

יש להזהר מאיסור הכנה

יש להזהר שלא להביא קודם צאת הכוכבים את הקינות לבית הכנסת, **והטעם:** משום איסור הכנה, אלא א"כ מעיין בהם קצת בבית הכנסת מבעוד יום (שמירת שבת כהילכתה פרק סב מא).

הסרת הפרוכת

מסירים הפרוכת מארון הקודש אחר צאת השבת (לוח א"י) ואין להסירה קודם, **והטעם:** שלא להראות סימני אבילות בשבת, ועוד משום איסור הכנה (לקט הקמח ח"ג בקונטרס תומר דבורה אות עד, נטעי גבריאל פרק צד הערה כ).

הבדלה

מבדיל בלילה בתפילה (שו"ע תקנט א) ככל מוצאי שבת. ואין מבדילים על הכוס אפילו בביתו (לבוש תקנט ב), **והטעם:** משום דאינו יכול לטועמו (חיי אדם הלכות תשעה באב כלל קלו ה).

והטעם שאין אומרים לתת לתינוק כמו גבי מילה בתשעה באב, לפי דהתם לא הוי מילתא דקביע, משא"כ הבדלה הוי דבר קבוע דהרבה פעמים יוצא תשעה בשבת או באחד בשבת, וגזרינן שמא יבוא לשתות התינוק כשיגדל, (לבוש תקנו א, חיי אדם קלו ה).

ואע"פ שנותנים לתינוק לאכול ולשתות ולא חוששים שמא יבוא לאכול לכשיגדל, היינו מה שצריך בשבילו אבל לעשות דבר בשבילנו לתת לתינוק אסור (חיי אדם קלו ה).

קטן בהבדלה - קטן האוכל בתשעה באב אין צריך להבדיל לפני האוכל אלא ישמע ההבדלה מאביו במוצאי תשעה באב.

והטעם שאין צריך הקטן להבדיל לעצמו מדין חינוך, לפי שאין שייך לחנך אותו בזה שהרי כשיגדל יצום ולא יבדיל בתשעה באב (שו"ת רבבות אפרים ח"ג שעא).

ברכת האש - כשרואה הנר אומר "בורא מאורי האש" (שו"ע תקנו

לדוד ברוך ה' צורי (תהילים קמג) – אין אומרים לדוד ברוך, והטעם: מפני שהטעם שאומרים זאת כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, ותשעה באב אסור בלימוד תורה (שו"ת התעוררות תשובה סימן שנד).

למנצח בנגינות – אין אומרים למנצח בנגינות (שו"ע תקנט ב), והטעם: לפי שאין זמן חנינה היום (לבוש תקנט ב, משנ"ב רצג א). טעם אחר: משום שאינו מסדר היום (משנ"ב תקנט ח).

ויתן לך – אין אומרים ויתן לך (שו"ע תקנט ב), והטעם: דאין זמנו בתשעה באב, דלאו זמן ברכה ושמחה היא (לבוש תקנט ב משנ"ב שם ס"ק ט).

טעם אחר: לפי שויתן לך הוי ברכה על מעשה ידינו, וקו"ל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה (נעם מגדים אות יז דף לג).

תחנון – אין אומרים תחנון אף בתשעה באב נדחה, והטעם אע"פ שאותו היום שנדחה (יום א) אינו מועד, ונהי דהתענית נדחה מ"מ המועד נחשב ביום הצום דכתיב (זכריה ה-יט) "צום הרביעי וצום החמישי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה", ומדכתב צום הרביעי ולא כתב י"ז בתמוז ותשעה באב ש"מ אין היום גורם את המועד כט"ו בניסן, אלא הצום גורם (הת"ס תורת אמת דברים עמוד פ).

אבילות במוצאי ת"ב ובעשירי

בשר ויין – בלילה אסור, והטעם: מפני אבילות של יום מהמירים גם בלילה משנ"ב תקנח ס"ק ד, טעם אחר: כדי שלא יתענג בסעודה ראשונה שאחר התענית (שו"ת זרע אמת ח"א סימן פב), תספורת – מותר מהלילה (משנ"ב תקנח ס"ק ד) שאר דברים מלשון השער הציון (תקנח ס"ד) משמע דשרי.

דברים האסורים בתשעה באב

ת"ב אסור בחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המיטה ואסור לקרות בתורה נביאים וכו' אבל קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה (שו"ע תקנח א)

איסור רחיצה וסיכה – להעביר הלכלוך מותר, והטעם: שאינה רחיצה של תענוג (מור או"ח סימן תקנח ס"ק ט).

איסור נעילת הסנדל בנעליים מעור (מור או"ח תקנח ס"ק טז). והטעם משום שהחסרון בשל עור משום הוראת שלטון על הברואים ותשעה באב אינו זמן שלטון, ולפ"ז נעלים שאינם של עור שאין

שתית היין – במהרי"ל איתא כשהחשיך מברך בורא פרי הנפן והבדיל, א"כ משמע שמותר להבדיל על היין, וכן משמע שמותר לשתות בעצמו ולא צריך לתת לקמן אע"פ שעדיין אסור אכילת בשר ושתיית יין (משנ"ב תקנו ס"ק ג בשם ד"מ).

כשמים – אין מברך על בשמים (שו"ע תקנו ס"ק א) והטעם: משום דבשמים נתקנו משום הנשמה היתירה שעוזבת במוצאי שבת ומעם זה שייך רק במוצ"ש (משנ"ב תקנו ס"ק ד).

תפילת ערבית

נהגו לאחר תפילת מעריב כדי שיוכלו האנשים להחליף הבגדים והמועלים קודם מעריב

והוא רחום – המנהג הוא לומר בכל מוצאי שבת והוא רחום וברכו בנועם ובאריכות כמבואר בשו"ע סימן רצג ג, כשחל תשעה באב בשבת אין להאריך (תיקון תפילה), והטעם: ע"פ מה שכתב במסכת סופרים (סוף פרק יח) דאין אומרים ברכו כלל, אם כן אף אנו שאין נהנים כן מ"מ להאריך בזה בודאי אין ראוי מפני האבל (ר' שריה דבילצקי דיני ת"ב שחל בשבת).

נשים בתפילת ערבית – יש שאמרו שראוי לנשים לכתחילה להתפלל ערבית בתשעה באב שחל במוצאי שבת, והטעם: מכיון שעיקר תקנת הבדלה היתה בתפילה (ברכות לג ע"א) ואחר כך תקנו על הכוס ובמוצאי שבת זו שאין הבדלה על הכוס ראוי לכתחילה שיבדילו בתפילה (הגרשו"א שלמי מועד פרק צא).

ויהי נועם – אין אומרים ויהי נועם (שו"ע תקנט ב) לפי שפסוק זה אמרו משה בעין ברכה אחר גמר מלאכת המשכן (רש"י שמות לט יג) ואיך נאמר בליל תשעה באב ברכה זו אם אנו מתאבלים על החורבן (סמ"ק מצווה צו, משנ"ב תקנט ס"ק ז),

טעם אחר: לפי שאין זה יום של נעימות אלא יום מר (לבוש מנהגים ד).

טעם אחר: לפי שאומרים "ומעשה ידינו כוננה עלינו" ואין לומר דבר זה בתשעה באב שהרי נאמר (שו"ע תקנח כד) כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה (הגר"א תקנט).

טעם אחר: לפי שתשעה באב נקרא מועד כמו שנאמר (איכה א-ט) "קרא עלי מועד" וכשם שבלי ל"ט שחל במוצ"ש אין אומרים ויהי נועם, כך גם בליל תשעה באב שחל במוצאי שבת אין אומרים.

בהם שום הוראת שלטון על הברואים שרי (הליכות שלמה הלכות תפילה מילואים עמוד שסו).

תה"מ – אסור בת"ב, ובלילה נהגים להחמיר גם בהרחקות וביום מקילים (טור או"ח תקנד א).

לימוד תורה – אסור בלימוד תורה נביאים, גמ', הלכה, והטעם: מפני שפקודי ה' משמחי לב ומיהו דברים המצערם, כגון איוב, ירמיהו מותרים, ומדרש איכה, אנדת החורבן בפרק הנוזקין בגיטין נו ע"א, כ"כ סיפור החורבן שמובא בספר יוסיפון (טור או"ח תקנד ס"ק א) ובפרק אלו מגלחין במסכת מועד קמן, ואע"פ שאינם מדברים בענין החורבן כיון דליכא שמחה מותר ללמוד (עמרת צבי תקנד ס"ב).

איסור שאילת שלום – אסור לשאול בשלום חבריו כאבל והדיוטות שאין יודעים ונותנים שלום משיבים להם בשפה רפה ובכבוד ראש (שו"ע תקנד או"ח כ), והטעם: לפי שלא עת שלום הוא עכשיו אלא עת צער ויללה על חורבן בית המקדש (לבוש תקנד ס"ב).

אמירת בוקר טוב וצהריים טובים – המשנ"ב (תקנד ס"ק ב) כתב וה"ה לומר צפרא טבא אסור ובבאר היטב (שם ס"ק מז) כתב כתוב ביור"ד סימן שפה ומה שאומרים היום שלום לא מקרי שאילת שלום שבימיהם, והמג"א חולק ואומר שאין להקל, ולדינא כתב הגר"ק טוב להיזהר מאמירת בוקר טוב וצהריים טובים (פסקי משנ"ב בסופו).

מנהגי תשעה באב

פרוכת – מסירים הפרוכת מארון הקדש על שם הפסוק באיכה (ב-יז) "בצע אמרתו" (רמא תקנט ס"ב) ודרשו חז"ל (ויק"ר פרשה ו פיסקה ה) בזע פרפורין דיליה פירוש קרע מלבושיו (מנהגים דף יח). ויש שנהגו להוריד גם את הפרוכת של הבימה (זורח השמש ר' שריה דבילצקי).

טעם אחר: על פי המבואר במדרש (ויק"ר פרשה כב סימן ב) שטיטום הרשע נכנס לבית קודש הקודשים כשחרבו שלופה בידו וגירד את הפרוכת (אוצר כל מנהגי ישורון סו ז).

אור בית המדרש

אין מדליקים הנר אלא לצורך התפילות וקריאת המגילה (טור או"ח תקנט ג), והטעם: ככתוב באיכה רבתי "אמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן הבית מלך בשר ודם כשהוא אבל מה דרכו

לעשות אמרו לו מכבה פנסים אמר להם אף אני אעשה כן שנאמר (ביואל ב י) "שמש וירח קדרו" (אבודרהם ליל תשעה באב), טעם אחר: לרמוז שביום זה כבה נר ישראל (אוצר דינים ומנהגים 450), טעם אחר: על פי הפסוק באיכה (ג-ו) "במחשכים הושיבני" (מנהגים יז).

אור בית – וראוי למעט האור גם בבית (הגרשו"א ה"ש טו הערה 21)

מנהגי אבילות

מתפללים כאבלים – מתפללים בשקט ואימה כדרך האבלים ואין צריך לשנות מקום כדין אבל (שו"ע תקנט ד), והטעם לפי ששיבה על הרצפה היא השנוי (לבוש תקנט ס"ק א משנ"ב שם).

שיבה על הארץ – יושבים על הארץ כדרך אבלים (טור או"ח תקנט א). ועוד על שם הנאמר באיכה (ב-י) "ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון" (אשכול ח"ב עמוד 17).

טעם אחר: על פי המבואר בברייתא בתענית (ל ע"א) "כל המצוות הנהוגות באבל נוהגות בתשעה באב (ט"ז תקנט ס"ק ד).

שינוי בשינה בליל ת"ג – יש בני אדם שמישימים אבן מתחת מראשותיהם בת"ב, והטעם: זכר למה שנאמר ביעקב אבינו על הפסוק (בראשית כח יא) "ויקח מאבני המקום" כתוב במדרש (ב"ר סט ז) שראה חורבן הבית (שו"ע תקנה ס"ב בשם המרדכי מועד קמן), ויש שנוהגים: לישון עם המזרון על הרצפה, (מועדים וזמנים ח"ב סימן שמב) וכך נהג מרן הגר"י קניבסקי (אורחות רבינו ח"ב עמוד קלח). ומכל מקום ישתמש בכרית אחת פחות מהרגיל.

להשאיר הקינות בבית הננסת – בספר תורת חיים (סימן תקנט אות ב) הביא שיש להניח הקינות בבית הכנסת ולא לקחתם לביתו, והטעם שאם יקחהו לביתו לשנה הבאה נראה כמתיאש מן הגאולה (מנהג ישראל תורה תקנט יב).

בסדר התפילות

קוראים מגילת איכה (שו"ע או"ח תקנט ס"ב)

צורת הקריאה – קוראים מגילת איכה בישיבה, והטעם: כדרך האבלים (תשובות והנהגות רצ),

זמן הקריאה – יש הנוהגים לקרוא מגילה רק בלילה, והטעם: על שם הנאמר (איכה א-ב) "בכה תבכה בלילה" (שם ב יט) "קומי רוני בלילה" (ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג עמוד 334).

קריאה בכוקר – "וירא שמים יקרא גם ביום" (אליה רבא תקנט ס"ק ד) וקוראים בלא ברכה, והטעם: דהוי רק מנהג, ועל מנהג שאינו קבוע לא מברכים.

נשים בשמיעת המגילה – ראוי לכל אשה אם אינה יכולה ללכת לבית הכנסת שתשב בארץ ותאמר איכה ומקיימת בזה מצות אבילות בתשעה באב, ואם טרודה בגידול ילדיה פטורה (תשובות והנהגות רצ).
יש שכתבו שלא נהגו הנשים לשמוע או לומר מגילת איכה (ספר הליכות ביתה כה-יט).

כדיני המגילה

ברכות המגילה – מברך על מקרא מגילה, ומברך בלחש, ואין מברך "שהחיינו" ודבר פשוט הוא שאין מברך ולעתיד לבוא שיהפוך למועד יאמרו ברכת "שהחיינו" (לבוש תקנט ס"א).

כמנהגי הקריאה (שו"ע תקנט ס"א)

מגביה קולו בקריאת המגילה כדרך הבוכים שמגביהים קולם כשמרבים הבכייה. בכל איכה מגביה קולו יותר, יפסיק בין פסוק לפסוק כדרך האומרים קינות (מהרי"ל אות כא), ופסוק אחרון בכל פרק שמתחיל באיכה יסיים בקול (משנ"ב תקנט ס"ק ב).
"השיבנו ה'" – כשמגיע לפסוק (איכה ח כא) "השיבנו ה' אליך" אומרים הציבור, והבעל קורא חוזר אחריהם (לבוש תקנט א). ובהרבה מקומות נהגו שהציבור אומר השיבנו רק בפעם השניה, **יש שנהגו שהציבור אומר ב' פעמים השיבנו**. והטעם שכופלים פסוק השיבנו, לפי שמסיים בפסוק תוכחה הוצרך לכפול פסוק שלפניו פעם נוספת (רש"י איכה ה פסוק כג).

קינות – אחרי המגילה בלילה אומרים כמה פזמונים של קינות, **סדר הקינות**: "זכור ה' מה היה לנו" עד "ואתה ה'", "בליל זה יבכון", "שומרון קול תתן", "עד אנה בכייה בציון", ומסיימים בנחמה "תרחם ציון" (לבוש תקנט ס"א) וכשחל במוצ"ש מוסיפים קינה איך מפי בן ובת.

כדינו – אסור לצאת או להפסיק בדיבור בקינות, והטעם: כדי שלא יפסיק לבו מן האבל (שו"ע או"ח תקנט ס"ק ה).

סדר קדושה – אחרי הקינות

אחר הקינות אומרים סדר קדושה, ומתחילים "ואתה קדוש יושב תהילות" והטעם שאומרים קדושה:

א. לפי שנתחייבו שונאי ישראל כליה על שעברו על דברי תורה מא' עד ת' (פרדס בלוקמי דינים).

ג. ע"פ הגמרא בסוטה (מט ע"א) אין העולם מתקיים אלא על קדושה דסדרא והיא במקום תורה שאסורה לנו ביום זה (הלכות קמנות ח"ש קל"ט).

ג. דכתיב (איכה א טו) "סלה כל אבירי" כאדם שאומר נפסלה מטבע זו ואין לה תקנה עמדה מגילת איכה לפני הקב"ה ואמרה אם אלו כלים מי יקדש את שמך בעולם ומי יסדר קדושתך בבתי כנסיות שלך ונתרצה לה ולכן כתוב ה' ולא אלוקים ולכן תקנו חז"ל שיהיו קוראים סדר קדושה לאחר איכה (מטה משה אות תשכט).

והטעם שאין מתחילים ב"ובא לציון" – לפי שאין זמן גאולה בלילה (פור או"ח תקנט ס"ק ב).

והטעם שלא אומרים "ואני זאת בריתי" – טעם א: שנראה כמקים בריתו על הקינות, טעם אחר: לפי שיום זה אסור בלימוד והכל בטלים בו מדברי תורה ולא שייך לומר "ולא ימוש מפיך" (שם).

קדיש בלי תקבל – אומרים קדיש בלי תקבל, והטעם שאין אומרים תקבל, לפי שאין אומרים תקבל רק לאחר שמונ"ע, טעם אחר: כיון שאמרו באיכה (ג-ה) "גם כי אזעק ואשוע שתם תפילתי" איך יתפללו תקבל והיא נסתמה (כ"י תקנט ס"ק ב).

שחרית

נטילת ידים – יזהר ליטול ידיו רק עד קשרי האצבעותיו, והטעם דשרי עד קשרי האצבעות, משום רוח רעה השורה על הידים והוי ליה כמלוכלך בטיט ובצואה דמותר ולאחר מכן כשהן לחות מעט מעביר על פניו (שו"ע תקנד ס"י).

תפילין – אין מניחים תפילין שחרית כמו אבל ביום א' לאבלו שאין יום מר מת"ב ותפילין נקראים "פאר" וכתוב באיכה (ב-א) "השליך משמים ארץ תפארת ישראל" ותפארת זו התפילין (פור, לבוש או"ח תקנה א).

טלית – אין לובשים טלית (שו"ע תקנה ס"א) משום שנאמר באיכה (כ יז) "בצע אמרתו" (מג"א תקנה א). ומיהו לובשים טלית קטן תחת הבגדים (שו"ע שם) והטעם: לפי שאינו נראה לעולם (עמרת צבי תקנה ס"א).

ואינו מברך על טלית קטן (שו"ע תקנה א) וכתב במשנ"ב (שם ב) ומ"מ אם פשט בלילה י"א שצריך לברך, ולכן ראוי שישן עם

אומרים למנצח דכתיב שם "יענך ה' ביום צרה" ואין שייך לומר זה ביום זה (משנ"ב תקנט ס"ק ז).

קריאת התורה – קוראים בתורה בפרשת ואתחנן (דברים ד' – כה) בפרשת "כי תוליד בנים" (טור או"ח תקנט ס"ד), והטעם: לפי שהוא מעין המאורע (לבוש תקנט ס"ק ד), מעלים שלושה קרואים. והטעם שאין קוראים "ויחל" ככל תענית, כדי שלא להזכיר י"ג מידות, אבל במנחה קוראים "ויחל" לפי שהיא שעת נחמה (ספר התניא ס').

קדיש – והטעם שקדיש זה נאמר אחרי העליה השלישית שהוא המפטיר בשונה מכל הקריאות שהקדיש נאמר לפני המפטיר, לפי שבשאר ימות השנה המפטיר הוא נוסף על מנין הקרואים שצריך, וכאן המפטיר הוא ממנין הקרואים לפיכך אין מפסקים בקדיש שהרי עדיין לא קראו את חובת היום (לבוש תקנט ד).

מי שברך – אין עושים מי שברך לעולה לתורה, ואף לא ליולדת, או לברית המתקיימת באתו יום (כה"ח סק"מ בשם דרשות מהרי"ל).

הפטרה – ומפטיר (בירמיהו ה יג) "אסוף אסיפם" עד "הנה ימים באים", וקוראים במנגינה של איכה (טור או"ח תקנט ס"ק ב), מלבד שתי פסוקים אחרונים של נחמה (ערוה"ש תקנט ס"ח), ומברך הברכות עד "מגן דוד".

ברכות ההפטרה – מברך ברכה אחת לפניה ונ' לאחריה, והטעם שאין מברכים ברכת על התורה (כשבת), לפי שלא נתקנה אלא לשבת ויו"ט שמזכירים בה ענין היום ומודים לה' על המתנה הנכבדה שנתן לנו מאותם הימים (ב"י בשם הכל ב).

והטעם שמפטרים בת"כ אע"פ שבתעניות אין מפטיר שחרית, לפי שהטעם בכל תענית שאין מפטירים מפני ביטול מלאכה. ובתשעה באב אסור במלאכה ולא שייך טעם זה (לבוש תענית). והטעם שאין קוראים למפטיר רביעי – כדי לא לעלות לקדושת ראש חודש וחול המועד (כפ החיים תקנט – לבוש).

קניות – אומרים קניות עד הצות (שו"ע תקנט ס"ק ג) והטעם: כדי שלא יבאו לעשות מלאכה בעת ההיא (משנ"ב תקנט ס"ק יג).

קנות אלי ציון – פזמון זה אומרים אותו פסוק פסוק החזן תחילה ואחריו הקהל, ואין חוזרים על פיסקת אלי ציון בכל פעם רק

הטלית קמן בלילה, כדי שלא יכנס לספק ברכה בבוקר (לוח א"י הערת הר"נ ויס).

שיבה על הארץ – יושבים על הארץ, כדרך אבלים (שו"ע תקנט ס"א).

ברכות השחר – יכול לברך כל ברכות השחר ואף ברכת "שעשה לי כל צרכי".

והטעם שמברכים "שעשה לי כל צרכי" שהוא ברכה על מנעלים אע"פ שנאסרו ביום זה, לפי שבמקום שיש חשש לעקרב יכול לנעול מנעלי עור, והוסיף בשו"ת תשב"ץ (ה"ב קפו) שהרי לא אסרו אלא בסנדל של עור ואם רוצה לנעול מנעל של בד שרי.

ובשו"ת מהר"ם שיק (ה"א ב) כתב שאף ההולך יחף יכול לברך, והטעם: לפי שהברכה על שיש לו מנעלים בשאר ימות השנה.

אמירת פרשיות הקרבנות בת"ג – מותר לומר פרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן ובריתא דר"י (שו"ע תקנד ד) וכתב המשנ"ב קרבנות היינו פרשת התמיד (שם ס"ק ז), והטעם דשרי: דלא גרע ממה שקרואים בתורה ומפטיר בנביא והכל שרי מפני שהוא סדר היום (שו"ע תקנד ס ד, ומשנ"ב ס"ק ז).

מזמור לתודה – אומרים "מזמור לתודה", והטעם: משום דהוי מסדר היום (משנ"ב תקנט ס"ק ב).

עננו – ש"ץ אומר עננו בברכת "גואל ישראל" כשאר תעניות (טור או"ח תקנט ב). ויחיד אומר במנחה.

ברכת כהנים – אין הכהנים נושאים כפיהם בשחרית ואין אומרים או"א (במנחה נושאים כפיהם) (קצושו"ע הלכות ת"ב ס"ג) והטעם: משום שאסור שאילת שלום בתשעה באב ואיך יאמר הכהן "וישם לך שלום" (דגול מרכבה).

טעם אחר: דדין הוא שכהן אבל אין נושא כפיו, ובתשעה באב הכהנים אבלים על חורבן הבית (שו"ת פנים מאירות).

טעם אחר: מדכתיב (ישעיה א – טו) "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם" (אליהו רבה בשם כנסת הגדולה תקנט ס"ק יב).

תחנון וסליחות – אין אומרים תחנון וסליחות, ואין נופלים על פניהם, וא"א צידוק הדין, ואם חל בשני וחמישי אין אומרים "א-ל ארך אפים", וכל שכן שאין אומרים "והוא רחום" (שו"ע תקנט ס"ק ד), והטעם: משום דאקרי מועד, ומטעם זה אין אומרים "אבינו מלכנו" לא בשחרית ולא במנחה (לוח א"י להגר"מ"ט). והטעם שאין

זלא חשיב כמסיים בשתיים: לפי ששתייהם דבר אחת הוא (ש"ך יור"ד שעט ד).

והטעם שאין אומרים נחם בשחרית ומעריב כמו כל מועד - לפי שבערבית ושחרית נחשב כמתו מוטל לפניו שאין מנחמים אותו מן האבלות אלא מזכירים קינות (לבוש תקנו ס"א).

טעם אחר: לפי שזמן מנחה הוא עיקר זמן הצריך נחמה לפי שלעת ערב הציתו בו את האש הלכך באותה שעה מזכירים שפלות ירושלים ואביליה ומתפללים על תנחומיה (לבוש שם).

והטעם שאומרים בברכת "בונה ירושלים" - לפי שהוא מענינו של ברכת "נחם" (מור או"ח תקנו א).

שכח "נחם" - שכח ולא אמר "נחם" אין משלים "בשמע קולנו" אלא לפני "ותחזינה ענינו", ואינו הותם "בברוך... מנחם ציון" (בי או"ח סימן תקנו).

שכח ולא אמר גם ב"תחזינה" - אינו חוזר, והטעם: לפי שבימים שאין בהם קרבן מוסף אם טעה ולא אמר מעין המאורע אינו חוזר (משנ"ב תקנו ס"ק ד).

שכח "ענינו" - נזכר לפני "יהיו לרצון..." אומר במקום, ואם אינו נזכר אינו חוזר והטעם: לפי שבימים שאין בהם קרבן מוסף אם טעה ולא אמר מעין המאורע אינו חוזר (משנ"ב תקנו ס"ק ד).

אמר נחם בשאר ימות השנה - אמר נחם בשאר ימות השנה אפילו בימים שאין אומרים בהם תחנון א"צ לחזור ולהתפלל, והטעם: משום ששייך תפילה זו כל השנה כל זמן שלא נבנה בית המקדש, ואע"פ שלא תקנו לומר זאת כל השנה לא נחשב כמזכיר שקר בתפילה (אגרות משה ח או"ח ח"ג סימן פד).

נחם בברכת המזון - האוכל בת"ב כגון קטן, או חולה, אינו אומר "נחם" בברכת המזון.

והטעם: כיון שדווקא בימים שיש בהם קרבן מוסף יש בה הזכרה בברכת המזון (הגר"א בביאור לשו"ע סימן תקנו ס"ק א).

טעם אחר: שלא קבעו חכמים לומר "נחם" אלא בתפילה בלבד ומוטב שלא לשנות את מטבע שטבעו חכמים (עיין שו"ת שארית שמחה סימן טו).

כל המתאכל על ירושלים זוכה ורואה אותה בכנינה

להערות והארות י. לב

ראג"ד 5 - אלעד 052-7668608

באחרונה (זרח השמש). יש שנהגו שהרב אומר פזמון זה (ומנהג זה נמצא במנהגי ורמיישא אות קבג).

נהגו לומר פזמון זה בעמידה ולא נמצא טעם לאמירת פזמון זה בעמידה, ואדרבה הרי הוא בכלל הקינות שאופן אמירתם בישיבה על הארץ כאבלים (הליכות שלמה טו הערה 31).

סיום תפילה - אומרים "אשרי" "ובא לציון" ומתחילים מ"ואתה קדוש", קדיש, עלינו לשבת, ואין אומרים שיר של יום.

פיטום הקטורת - אין אומרים "פיטום הקטורת" (שו"ע תקנו ס"ד) והטעם מפני שאינו מסדר היום, לפי שאין כל אדם אומרו (משנ"ב תקנו ס"ק ב).

מנחה

מנחה גדולה - יש המקפידים להתפלל מנחה גדולה (ובפרט הספרדים), והטעם: משום דודאי מעיקר הדין חיביים להניח תפילין ביום ורק משום מנהג אין מניחים ולכן זרזים מקדימים לקיים המצווה כמה שאפשר ורבים נוהגים שמתפללים כשאר הימים מנחה קטנה, והטעם: שרק בדיעבד יוצא במנחה גדולה (כמבואר בסימן רלג) (מנהג ישראל דינא תקנה ב).

ישיבה על ספסל - אחר הצות מקלים במנהגי אבלות ויושבים על גבי ספסל (שו"ע תקנו ס"א). והטעם שמקלים: לפי שעבר כבר רוב היום (כה"ח תקנו ס"ק ב). טעם אחר: משום שמנהג ישיבה על הארץ אינו מוזכר בתלמוד (קיצור שלי"ה ת"ב).

תפילין - מניחים תפילין בתפילת מנחה במקום שחרית, והטעם: לפי שבזמן מנחה הציתו אש במקדש "ותם עונך" לפי ששפך חמתו על העצים והאבנים (הגר"א), טעם אחר: כדי להראות נחמה ביום אבליו.

תפילת מנחה - מתפללים ככל צום "אשרי" וסדר הוצאת ס"ת. קריאת התורה - מעלים שלושה קרואים וקוראים פרשת "ויחל" (שמות לב יא), ומפטירים בהושע (יד-ב) "שובה ישראל" ומסיים בספר מיכה (ז יח) "מי אל כמוך".

נחם - בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע בתפילה, ולכן מוסיפים בברכת "בונה ירושלים" תפילת "נחם", וחותרים ברוך אתה... מנחם ציון ובונה ירושלים" (מור או"ח תקנו ס"ק א), והטעם